

БАНКІВСЬКІ ДОГОВОРИ ТА ЗАХИСТ ПРАВ БОРЖНИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

BANKING CONTRACTS AND PROTECTION OF DEBTORS' RIGHTS: A COMPARATIVE ASPECT

Менджул М.В., д.ю.н., професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

Давидова Н.О., д.ю.н., професорка

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз системи банківських договорів в умовах цифровізації та захисту при цьому прав боржників, виокремлено європейські стандарти у цій сфері задля їх імплементації у національне законодавство України. Встановлено, що зміни у сфері банківських договорів обумовлені впровадженням у банківській сфері різних цифрових технологій, потребою гарантувати кібербезпеку при укладенні та зберіганні електронних банківських правочинів. Обґрунтовано, що в ЄС важливе значення приділяється стабільності банківської системи, що можливо забезпечити системними заходами, серед яких належне правове регулювання системи банківських договорів, впровадження інструментів аналізу кредитних ризиків, ринкових та операційних ризиків. Особливу увагу приділено захисту прав усіх учасників кредитних відносин, у тому числі тих, які виникли на підставі як банківських договорів, так і договорів споживчого кредитування. Проаналізовано ті проблеми, які виникають в ЄС із банківськими договорами та захистом прав боржників. Виявлено яким чином 27 європейських держав та Великобританія імплементують положення Директив та Регламентів у сфері банківських послуг, зокрема кредитування.

Проаналізовано практику впровадження положень Регламенту (ЄС) № 655/2014 Європейського парламенту та ради від 15 травня 2014 року, а також Директиви 2023/2225 про кредитні угоди для споживачів від 30 жовтня 2023 року. Встановлено, що важливі зміни у контексті захисту прав боржників стосуються отримання від кредиторів інформації про умови договору. Виокремлено стандарти до змісту переддоговірної інформації, яка має бути надана споживачу кредитором. З позиції наданих консультацій, доступу до правової та іншої допомоги для боржників європейські держави та Великобританію поділено на три групи. Зауважено, що надмірна заборгованість в ЄС багатьох родин (близько 18 мільйонів домогосподарств) є величезною економічною та соціальною проблемою, масштаби якої на фоні інших криз можуть зростати у найближчі роки.

Запропоновано у процесі євроінтеграції в Україні впровадити європейські стандарти доступу боржників до системної допомоги, яка включає безоплатну правову допомогу, фінансове консультування щодо управління боргами, соціальну та психологічну допомогу.

Ключові слова: банківські договори, кредитні відносини, цифровізація, кібербезпека, боржники, банк, захист прав.

The article provides a comparative legal analysis of the system of banking contracts in the context of digitalization and protection of debtors' rights, and European standards in this area are singled out for their implementation in the national legislation of Ukraine. It has been established that changes in the field of banking contracts are due to the introduction of various digital technologies in the banking sector, the need to guarantee cyber security when concluding and storing electronic banking transactions. It is well-founded that the EU attaches great importance to the stability of the banking system, which can be ensured by systemic measures, including proper legal regulation of the system of banking contracts, the introduction of credit risk analysis tools, market and operational risks. Particular attention is paid to the protection of the rights of all participants in credit relations, including those arising on the basis of both banking contracts and consumer lending contracts. The problems that arise in the EU with banking contracts and the protection of debtors' rights are analyzed. It was revealed how 27 European states and Great Britain implement the provisions of Directives and Regulations in the field of banking services, in particular lending.

The practice of implementing the provisions of Regulation (EU) No. 655/2014 of the European Parliament and the Council of May 15, 2014, as well as Directive 2023/2225 on credit agreements for consumers of October 30, 2023, was analyzed. It has been established that important changes in the context of the protection of debtors' rights relate to receiving information from creditors about the terms of the contract. The standards for the content of pre-contractual information, which must be provided to the consumer by the creditor, are singled out. European countries and Great Britain are divided into three groups from the point of view of provided consultations, access to legal and other assistance for debtors. It is noted that the excessive indebtedness of many families in the EU (about 18 million households) is a huge economic and social problem, the scale of which may grow against the background of other crises in the coming years.

In the process of European integration in Ukraine, it is proposed to introduce European standards for debtors' access to systemic assistance, which includes free legal assistance, financial counseling on debt management, and social and psychological assistance.

Key words: bank contracts, credit relations, digitalization, cyber security, debtors, bank, protection of rights.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні стала викликом не тільки для нашої держави, але і для Європейського Союзу, який прийняв чимало шукачів притулку, надав підтримку у нашій боротьбі проти агресора. Війна відобразилася і на стабільності банківської системи, обумовила потребу дослідження банківських договорів у аспекті захисту прав споживачів, насамперед кредитних договорів. Важливе значення мають порівняльно-правові дослідження, які нададуть змогу виявити кращі практики в ЄС, що потребують впровадження в Україні у процесі євроінтеграції.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз системи банківських договорів в умовах цифровізації та захисту при цьому прав боржників, виокремлення європейських стандартів у цій сфері задля їх імплементації у національне законодавство у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси цифровізації охопили всі сфери, у тому числі банківських

послуг. З огляду на це, ряд вчених аналізують, які ж трансформації відбуваються у банківській системі через цифровізацію економіки [1], а також які зміни на ринку банківських послуг [2] тощо. В окремих дослідженнях можна зустріти аналіз статистичних даних, а саме тих показників, які мали місце ще до повномасштабного вторгнення в Україні, і показники 2020–2021 років показали зростання активів фінансових компаній на 12%, а тільки у 2020 році з 12,6 мільйонів банківських договорів у сфері кредитних відносин, понад 10 мільйонів – укладено он-лайн [3]. Вказані трансформаційні впливи дозволяють вченим говорити про формування нового типу економіки – цифрової, а широкое впровадження цифрових технологій є запорукою економічного зростання, у розвинених державах до кінця 2030 року ВВП зросте на 50–60%, в Україні фахівці також оцінюють можливість зростання до 65% ВВП [4]. Водночас тут важливим фактором є війна та її тривалість. Витрати на оборону є пріоритетом, проте у поєднанні із

витратами на відновлення зруйнованої інфраструктури, мобілізацією та скороченням на ринку праці різних пропозицій працівників, досягти такого зростання буде важко.

Зміни у сфері банківських договорів обумовлені впровадженням у банківській сфері різних цифрових технологій, потребою гарантувати кібербезпеку при укладенні та зберіганні електронних банківських правочинів. Серед основних технологій у сфері банкінгу вчені називають: Digital-канали (POS-термінали, інтернетбанкінг, мобільний банкінг, чат-боти тощо); Digitalпродукти, що цілодобово задовольняють фінансові запити (безконтактні платежі, віртуальні картки, впровадження технології ШІ тощо); переведення на повний цикл цифрового обслуговування та ін. [4]. Європейські дослідники також аналізують різні аспекти захисту прав боржників та кредиторів при укладенні договорів [5]. При цьому ряд проблем, які виникають під час укладення банківських договорів та захисту при цьому контрагентів, насамперед боржників є не достатньо дослідженими.

Вклад основного матеріалу. У ЄС важливе значення приділяється стабільності банківської системи, що можливо забезпечити системними заходами, серед яких належне правове регулювання системи банківських договорів, впровадження інструментів аналізу кредитних ризиків, ринкових та операційних ризиків [6]. Окрему увагу приділено захисту прав усіх учасників кредитних відносин, у тому числі тих, які виникли на підставі як банківських договорів, так і договорів споживчого кредитування. У зв'язку із різними національними юрисдикціями у межах Європейського Союзу як кредитори, так і боржники стикалися із різними проблемами щодо повернення боргових зобов'язань за банківськими договорами, захисту прав. Задля цього на рівні ЄС розроблено та прийнято ряд Рекомендацій та Директив, а також затверджено Нові правила європейської процедури наказу про арешт рахунку (ЕАРО), що надала можливість заблокувати банківські рахунки боржників.

Насамперед проаналізуємо ті проблеми, які виникають в ЄС із банківськими договорами та захистом прав боржників. Правові засади для укладення кредитних договорів на рівні ЄС врегулювала Директива 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2008 року про кредитні договори для споживачів [7]. Одним із завдань прийняття вказаного акту було запобігання безвідповідальному кредитуванню через впровадження обов'язкової оцінки кредитоспроможності споживача перед укладенням кредитного договору. Європейська комісія визнала, що існує ряд труднощів, з якими стикаються кредитори при оцінці кредитоспроможності позичальників з інших держав-членів ЄС, саме тому було запроваджено «спільні стандарти та принципи оцінки кредитоспроможності для кредитування».

Великобританія та 27 держав-членів ЄС імплементували положення Директиви 2008/48/ЄС, а окремі держави навіть вийшли за рамки вимог загального акту. Так, законодавство Естонії містить вказівки щодо того, яку інформацію перевіряти під час оцінки кредитоспроможності та як дані повинні бути перевірені кредитором, щоб відповідати вимогам щодо відповідального кредитування. У Бельгії кредитор або посередник зобов'язаний отримати анкету, заповнену позичальником, яка запитує принаймні мету кредиту, дохід, відповідальних осіб, існуючі фінансові зобов'язання, суму заборгованості та кількість кредитних контрактів. У Нідерландах постачальник повинен перевірити інформацію про кредити, які вже були надані споживачу в системі кредитної реєстрації, в якій він бере участь, якщо сума кредиту перевищує 250 євро. Якщо сума кредиту перевищує 1000 євро, постачальник повинен перевірити доходи споживачів за допомогою кредитних довідок і банківських виписок. В Іспанії кредитори також зобов'язані покладатися на спеціальні письмові проце-

дури документально підтвердити оцінку кредитоспроможності [8]. Вказане мало на меті належним чином урегулювати ринок кредитних договорів, забезпечити баланс інтересів боржників та кредиторів, попередити можливі зловживання.

Процедуру винесення наказу про арешт рахунків для полегшення транскордонного стягнення боргів у цивільних і комерційних справах врегульовано Регламентом (ЄС) № 655/2014 Європейського парламенту та ради від 15 травня 2014 року. У преамбулі Регламенту зауважено, що потреба у його прийнятті обумовлена необхідністю гарантувати єдиний ринок, свободу переміщення, а також передбачення заходів для забезпечення виконання судового рішення, ухваленого в одній із європейських держав. Ще до прийняття Регламенту у жовтні 2006 р. було прийнято «Зелену книгу про підвищення ефективності виконання судових рішень у Європейському Союзі: арешт банківських рахунків» та Комісія розпочала консультації для розробки єдиної європейської процедури. Було констатовано, що процедури арештів банківських

Підставою для винесення наказу про арешт рахунку є побоювання у кредитора, що без замороження суми заборгованості на банківському рахунку боржника, який відкрито у банку в ЄС є реальна загроза неможливості виконати примусово рішення про стягнення боргу. ЕАРО є альтернативним інструментом поряд із тими, що передбачені національними законодавствами. Переваги вказано інструменту захисту прав кредиторів є те, що він ухвалюється без відома боржника і є дієвим засобом недопущення переведення коштів. Звернутися про винесення наказу може кредитор до та після винесення судом рішення по справі про стягнення боргу [9].

У випадку, якщо за банківськими договорами виникла заборгованість і ухвалене рішення про стягнення боргу перевищує кошти на банківському рахунку боржника, то у кредитора є право вимагати винесення наказу про арешт рахунків на всю чи меншу суму боргу. Важливим принципом є пропорційність інтересів, згідно якого видача наказу про арешт має забезпечити вити баланс інтересів кредитора та боржника щодо недопечення зловживанню. Саме тому, для суду вадливо доказати наявність реальної загрози неможливості виконати договірне чи інше зобов'язання, яке беззаперечне. Крім того, важливою гарантією у аспекті захисту прав боржників, є те що Регламент (ЄС) № 655/2014 для досягнення балансу інтересів кредитора та боржника є те, що кредитор несе відповідальність за будь-які факти заподіяння шкоди боржнику через наказ про стягнення. При цьому тягар доказування, що збитки завдано кредитором лежить на боржнику.

Враховуючи спільний ринок в ЄС, боржник може відкрити банківські рахунки у різних державах-членах, укладати різні банківські договори. Тому важливо виявити всі банківські рахунки боржника, задля належного забезпечення виконання договорів. У виняткових випадках для кредиторів мають бути створені умови для подання запиту на інформацію щодо рахунків, навіть якщо рішення суду чи мирова угода ще не підлягають виконанню. Таке клопотання може бути задоволено тільки при значній сумі борги і при наявності реального ризику щодо його невиконання. Регламентом покладено обов'язок на Європейські держави у національному законодавстві передбачити інструменти по розкриттю банківської інформації про стан рахунків по запиту у судовому порядку, але із гарантуванням захисту персональних даних боржників.

Регламентом (ЄС) № 655/2014 задля захисту прав боржників передбачено для них можливість подати заяву про звільнення заарештованих коштів, якщо буде надано альтернативне забезпечення (у формі застави чи банківської гарантії) [10].

Аналіз договорів про кредитування, виявлені проблеми на ринку споживчих кредитів, зокрема щодо обсягу, надання

інформації та оцінки кредитоспроможності зумовили перегляд Директиви про споживчий кредит (2008/48/ЄС) та прийняття нової – Директиви 2023/2225 про кредитні угоди для споживачів від 30 жовтня 2023 року. Важливі зміни у контексті захисту прав боржників стосуються отримання від кредиторів інформації про умови договору. Переддоговірна інформація має містити усі стандартизовані елементи, які будуть включені до договору: право змінити волевиявлення щодо укладення кредитного договору протягом 14 днів без пояснення причин; наявність право погасити кредит раніше строку, вказаного договором; переддоговірна інформація подається кредитором у стандартизованій у формі (стандартній європейській формі інформації про споживчий кредит), яка у обов'язковому порядку має інформувати про загальну вартість кредиту виражену через річну відсоткову ставку (APR).

В рамках ЄС розроблено калькулятор, який враховує положення Директиви 2023/2225 задля того, щоб всі контрагенти договору могли розрахувати річну відсоткову ставку кредиту [11].

На виконання банківських договорів та захист прав споживачів вплинула діяльність Європейської комісії з боргових консультацій, яка протягом двох років проводила дослідження щодо фінансування боргових зобов'язань, вплив цифровізації на ринок, проводили заходи по обміну кращими практиками.

Дослідження також збило докази впливу на споживачів кількох додаткових практик, таких як ті, що стосуються дизайну продукту, використання персоналізації та методів націлювання та використання інструментів, які допомагають споживачам у процесі прийняття рішень [12]. Для проведення аналізу було проведено системний аналіз, що включав огляд літератури, кабінетне дослідження, інтерв'ю зацікавлених сторін, фокус-групи в трьох країнах (Німеччина, Румунія та Іспанія), поведінкові експерименти та опитування споживачів у шести країнах (Фінляндія, Франція, Німеччина, Литва, Румунія та Іспанія). Експерименти відтворювали рекламний і переддоговірний етапи укладення договорів про споживчі кредити. Дослідження показало, яким чином цифровізація впливає на маркетинг, продаж фінансових послуг, укладення договорів. Зокрема отримання інформації в електронній формі, можливість отримати належний правовий захист було визначальним при прийнятті рішень, споживачі зауважили і на важливості отримати інформацію через мобільні додатки. Водночас дослідження також показало потребу більшої структурованості інформації для окремих категорій вразливих споживачів. Розвиток технологій вимагає від держав контролю за їх впливом на споживачів і прийняття ними рішень щодо укладення договорів [13].

Було обрано шість держав-членів ЄС (Грецію, Угорщину, Італію, Польщу, Румунію та Іспанію), в яких не достатньо проводилися консультації. Під час заходів було ознайомлено учасників із найкращими практиками із Данії, Франції, Німеччини та Ірландії щодо моделей надання консультацій по боргам та укладенні відповідних договорів, етичними принципами, що мають бути враховані під час консультування, потребу фінансового навчання для боргових радників по первинній та вторинній профілактиці, фінансове оздоровлення, розвиток психологічної підтримки.

При проведенню дослідженні європейські держави були згруповані у три групи: 1) Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина,

Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Словенія, Іспанія, Швеція, Великобританія; 2) Хорватія, Естонія, Фінляндія, Люксембург, Румунія, Словаччина; 3) Болгарія.

У 20 державах-членах ЄС та Великобританії (перша група держав) споживачам доступні всі три широкі категорії консультаційних послуг щодо боргу (правові консультації, фінансовий і кредитний менеджмент, соціальна та психологічна допомога). Послуги можуть пропонувати різні організації, домогосподарства із надмірною заборгованістю можуть отримати консультації та підтримку за їх вибором. У 6 державах-членах ЄС (Хорватії, Естонії, Фінляндії, Люксембургу, Румунії, Словаччині) споживачі можуть отримати юридичні консультації та поради щодо управління коштами і боргом, проте не мають доступу до соціальних і психологічних консультацій. Тільки у Болгарії споживачі можуть отримати виключно правові консультації. Щодо правових консультацій то споживачі можуть перевірити законність судових претензій, врегулювання суперечок між боржником та кредитором, підтримку по процедурах врегулювання боргу. Приблизно у половині держав-членів ЄС боргові консультанти допомагають домогосподарствам із надмірною заборгованістю створити структуру свого бюджету, консультують споживачів щодо визначення пріоритетності платіжних зобов'язань, надають допомогу по підготовці відповідей на платіжні листи кредиторів. Майже у третині держав-членів ЄС боргові консультанти також допомагають реструктуризувати боргові зобов'язання [14]. Надмірна заборгованість в ЄС багатьох родин (близько 18 мільйонів домогосподарств) є величезною економічною та соціальною проблемою, масштаби якої на фоні інших криз можуть зростати у найближчі роки. Порівняльний аналіз 27 держав ЄС та Великобританії показав, що тільки п'ятнадцять держав надають комплексну підтримку, в інших країнах консультації та допомога фрагментарні, не системні, надаються благодійними та іншими громадськими організаціями не на постійній основі, а при наявності фінансування. Загалом близько 1,6 мільйона домогосподарств отримують консультації щодо боргів, тобто понад 90% домогосподарств із надмірною заборгованістю не отримують консультацій та іншої допомоги. Для України вказаний досвід є особливо важливим, оскільки заборгованість від банківських та інших договорів у боржників зростатиме на тлі економічної кризи, зумовленої війною та руйнацією інфраструктури.

Висновок. Євроінтеграційні процеси України обумовили важливу потребу порівняльних досліджень системи банківських договорів у аспекті захисту прав боржників. Враховуючи ризики зростання боргів у фізичних та юридичних осіб необхідне впровадження європейських підходів гарантування надійного захисту прав боржників, у тому числі через запровадження комплексної системи супроводу боржника (на прикладі тих, що успішно діють у Австрії, Бельгії, Кіпрі, Чехії, Данії, Франції, Німеччині, Греції, Угорщині, Ірландії, Італії, Латвії, Литві, Мальті, Нідерландах, Польщі, Португалії, Словенії, Іспанії, Швеції та Великобританії) із доступом до безоплатної правової допомоги, фінансовим консультуванням щодо управління боргами, соціальної та психологічної допомоги. Крім того, важливим є підвищення фінансової грамотності споживачів, надання доступу до кредитного калькулятора, який запроваджено у ЄС, посилення вимог щодо змісту переддоговірної інформації, яку отримує боржник.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акименко Н. В., Мамонтенко Н. С. Банківська система в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С. 333–338.
2. Береславська О. Трансформація банківських послуг в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 60. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3649/3578> (дата звернення: 01.07.2024 р.).
3. LendTech: як відбувається цифровізація кредитування в Україні. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2021/04/26/63933242/> (дата звернення: 01.07.2024 р.).

4. Олена Прутська. Цифровізація фінансового сектору в новій інституційній стратегії Національного банку України. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/273/8296/17314-1?inline=1> (дата звернення: 01.07.2024 р.).
5. Benjamin C. Esty, and William L. Megginson. Creditor Rights, Enforcement, and Debt Ownership Structure: Evidence from the Global Syndicated Loan Market. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*. Vol. 38. № 1. 2003. P. 37–59. <https://doi.org/10.2307/4126763>.
6. Banking sector: Provisional agreement reached on the implementation of Basel III reforms. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/06/27/banking-sector-provisional-agreement-reached-on-the-implementation-of-basel-iii-reforms/> (дата звернення: 02.07.2024 р.).
7. Directive 2008/48/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on credit agreements for consumers and repealing Council Directive 87/102/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0048> (дата звернення: 02.07.2024 р.).
8. Mapping of national approaches in relation to creditworthiness assessment under Directive 2008/48/EC on credit agreements for consumers. URL: https://commission.europa.eu/document/download/2d0b50e3-8fac-448f-814b-ffd0308f9973_en?filename=mapping_national_approaches_creditworthiness_assessment.pdf (дата звернення: 02.07.2024 р.).
9. Freezing a debtor's bank account. URL: https://commission.europa.eu/law/cross-border-cases/procedures-simplify-cross-border-cases/late-or-non-payment-debts/freezing-debtors-bank-account_en (дата звернення: 03.07.2024 р.).
10. Regulation (EU) No 655/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 establishing a European Account Preservation Order procedure to facilitate cross-border debt recovery in civil and commercial matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0655> (дата звернення: 02.07.2024 р.).
11. Directive (EU) 2023/2225 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 on credit agreements for consumers and repealing Directive 2008/48/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L2225&qid=1721713655540> (дата звернення: 02.07.2024 р.).
12. Consumer Protection in Financial Services. URL: https://commission.europa.eu/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/consumer-financial-products-and-services/consumer-protection-financial-services_en (дата звернення: 04.07.2024 р.).
13. Behavioural study on the digitalisation of the marketing and distance selling of retail financial services. URL: https://commission.europa.eu/document/download/f0e34c2d-c99b-4c54-92ca-c0ccaff8d7a_en?filename=digitalisation_of_financial_services_-_executive_summary_-_en.pdf (дата звернення: 04.07.2024 р.).
14. Provision of actions to extend the availability and improve the quality of debt-advice services for European households. URL: https://commission.europa.eu/document/download/acbe72b7-3975-4dd2-9701-0194a878e475_en?filename=debtadvice_final_report.pdf (дата звернення: 05.07.2024 р.).